

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। इन्द्रः। जगती, ९ त्रिष्टुप्

प्र वः स॒तां ज्येष्ठ॑तमाय सु॒ष्टुति॑म॒ग्नावि॑व समि॒धाने॑ ह॒विर्भै॑र।

इन्द्र॑म॒जुर्यं॑ ज॒रय॑न्तमु॒क्षितं॑ स॒नाद्यु॑वा॒नम॑वसे हवामहे ॥ २.०१६.०१

समिधाने- सम्यगुद्दीपिते । हविर्भैरे- हव्यधारके । अग्नाविव- पावक इव । वः- युष्माकम् । सताम्- साधूनाम् । ज्येष्ठतमाय- उत्तमाय । सुष्टुतिम्- सुस्तुतिम् । प्र- प्रकर्षेण वदामः । अजुर्यं- अजीर्णम् । जरयन्तम्- रसनिष्पादकम् । उक्षितम्- वर्षकम् । सनाद्युवानम्- सनातनतरुणम् । इन्द्रम्- परमेश्वरम् । अवसे- रक्षायै । हवामहे- आह्वयामः ॥१॥

यस्मा॑दिन्द्राद्बृ॒हत्ः किं॑ च॒नेमृ॑ते विश्वा॒न्यस्मि॑न्स॒म्भृता॑धि वी॒र्या॑।

ज॒ठरे॑ सोमं॑ त॒न्वी॑३ स॒हो॒ महो॑ ह॒स्ते व॒ज्रं॑ भ॒रति॑ शी॒र्षणि॑ क्र॒तुम्॑ ॥ २.०१६.०२

यस्मात् । बृहतः- महात्मनः । ते । इन्द्रात्- परमेश्वरात् । ईम्- इदं जगत् । किं चन- किमपि न भवति । अस्मिन् अधि- तस्मिन्निन्द्रे । विश्वानि- सर्वाणि । वीर्या- वीर्याणि । संभृता- संभृतानि । सोमम्- रसम् । जठरे- उदरोपलक्षितहृदये । सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्चसो दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं हृदयमिति वार्थः । ह्यमानः- अस्माभिराहृतः । तन्वी- देहे । महः- महती । सहः- सहनशक्तिः । हस्ते- बाहौ । वज्रम्- स्वायुधम् । भरति- धरति । शीर्षणि- शिरसि शिरसेति भावः । क्रतुम्- प्रज्ञानं भरति ॥२॥

न क्षो॒णीभ्यां॑ परि॒भ्वे॑ त इन्द्रि॒यं न॑ सं॒मुद्रैः॑ पर्व॒तैरिन्द्र॑ ते रथः॑ ।

न ते॒ वज्र॑मन्व॒श्रोति॑ कश्च॒न यदा॑शु॒भिः प॑त॒सि॒ योजना॑ पुरु ॥ २.०१६.०३

ते- तव । इन्द्रियम्- परमैश्वर्यम् । क्षोणीभ्याम्- द्यावापृथिवीभ्याम् । न परिभवे- न परिभवनीयम् ।
ते- तव । रथः- रंहणम् । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । इन्द्र- परमेश्वर । न । समुद्रैः-
अण्वैः । न । पर्वतैः- गिरिभिः परिभवनीयम् । यत्- यदा । आशुभिः- क्षिप्रगामिभिरश्वैः
प्राणप्रतीकैः । पुरु योजना- बहुदूरम् । पतसि- सरसि तदा । ते- तव । वज्रम्- आयुधम् । कश्चन-
कोपि । न अन्वश्रोति- नाक्रमते ॥३॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ २.०१६.०४

विश्वे- सर्वे । हि- खलु । अस्मै- एतस्मै । यजताय- दात्रे । धृष्णवे- धर्षकाय । वृषभाय- वर्षकाय ।
शश्वते- शाश्वताय । क्रतुम्- प्रज्ञां सङ्कल्पं वा । भरन्ति । वृषा- वर्षकः सन् । विदुष्टरः- अतिशयेन
जानन् । हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन । यजस्व- हे यजमान इन्द्रं पूजय । इन्द्र-
परमेश्वर । वृषभेण- वर्षकेण । भानुना- स्वतेजसा । सोमम्- रसम् । पिब- अनुभव ॥४॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृष्णाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृष्णं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ २.०१६.०५

वृषभान्नाय- वर्षकभोगप्रदाय । वृषभाय- वर्षकाय । पातवे- अनुभूतये । वृष्णः- वर्षकः । कोशः-
कोशस्थः । मध्वः- मधुरः । ऊर्मिः- लहरीमयो रसः । पवते- सरति । अध्वर्यु-
ध्वररहितकर्मकामावश्विनौ प्राणेशौ । वृष्णा- वर्षकौ । अद्रयः- जडप्रतीकाः स्थैर्यप्रतीका वा
ग्रावाणः । वृषभासः- वर्षकाः । वृष्णम्- वर्षकम् । सोमम्- रसम् । वृषभाय- वर्षकाय । सुष्वति-
सुन्वन्ति ॥५॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृष्णा हरीं वृषभाण्यायुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥ २.०१६.०६

ते- तव । वज्रः । वृषा- वर्षकम् । उत- अपि च । ते- तव । रथः- लक्ष्योद्देशरंहणप्रतीकवाहनम् ।
रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । वृषा- वर्षकम् । हरी- आकर्षणशक्तिप्रतीकाश्रौ । वृषणा-
वर्षकौ । आयुधा- आयुधानि च । वृषभाणि- वर्षकाणि । वृषभ- वर्षक । वृष्णः- वर्षकस्य । मदस्य-
रसस्य । त्वम् । ईशिषे- स्वामित्वं वहसि । इन्द्र- परमेश्वर । वृषभस्य- वर्षकेण । सोमस्य- रसेन ।
तृष्णुहि- तृप्तिं प्राप्नुहि ॥६॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाघृषिः ।

कुविन्नौ अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ २.०१६.०७

दाघृषिः- अन्तरायधर्षकः सन् । सवनेषु- सम्भजनात्मकोपासनेषु । समने- अन्तरायैर्जनितयुद्धे ।
वचस्युवम्- मन्त्रकामम् । नावं न- नौकामिव तारकम् । ते- त्वाम् । ब्रह्मणा- मन्त्रेण । प्र यामि-
प्रपन्नोस्मि । अस्य- एतम् । नः- अस्माकम् । वचसः- मन्त्रम् । कुवित्- बहु । निबोधिषत्-
बुध्यताम् । उत्सं न- उदकनिधानं कूपमिव । वसुनः- निधानभूतम् । इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम् ।
सिचामहे- रसेन सिञ्चामः । सिचिर् क्षरणे ॥७॥

पुरा संम्बाधाद्भ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ २.०१६.०८

यवसस्य पिप्युषी- घासपुष्टा । धेनुः- गौः । वत्सम् । न- इव । संबाधात्- दुःखबाधात् । पुरा ।
अभ्या ववृत्स्व- अभ्यावर्तय । शतक्रतो- अनन्तसङ्कल्प । वृषणः- युवानः । पत्नीभिः-
स्वजायाभिः । न- इव । ते- तव । सुमतिभिः । सम्- सम्यक् । सकृत्- एकाग्रयेण । नसीमहि-
व्याप्येमहि ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०१६.०९

पूर्व व्याख्यातम् (२.०११.२१) ॥९॥

Dr. Rangvanji

WEBOLIM